

Byčko, Ľhor Valentynovyč

K otázce leninského přístupu k historickofilozofickému bádání

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1983, vol. 32, iss. B30, pp. 91-95

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106653>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Proto ani podstata krásna nemůže být absolutně neměnná. Ve skutečnosti stárne, dožívá svůj věk i to, co má obecně lidský význam. Tento význam je však setrvalejší než podmíněná forma, třebaže se od podmíněné formy krásna liší jen relativně. Relativnost krásna se ještě více prohlubuje díky rozdílu ve vnímání a hodnocení, což je způsobeno rozmanitostí vnitřního „Já“ – subjektu. Proto neexistuje krásno, nad něž by nemohlo být něco ještě krásnějšího, neexistuje absolutní krásno. Jinak by vývoj ustrnul a snaha o lepší pozbyla by smyslu. Každá dosažená dokonalost a nabytá krása je relativní. Tím nepopíráme zákonitost a kritéria ve sféře krásna. Krásno existuje vždy; má sice relativní charakter jako sama dokonalost, kdyby však neexistovalo kritérium, nemělo by smysl – pro nekonečnou rozmanitost subjektů a krásných předmětů – vůbec o krásnu uvažovat.

Poznání krásna. – Krásno má svou smyslovou i myšlenkovou stránku, a proto se na jeho poznání podílejí jak smysly, tak i myšlení, všechny stupně poznání. Prvním stupněm je stupeň smyslový – počitek, vjem a představa, druhým stupněm – myšlení a abstrakce. Na prvním stupni poznání se nám krásno líbí nebo nelíbí, a podle toho vyvolává libost nebo nelibost. Až na druhém stupni poznání probíhá hodnocení předmětu a činí se závěr o dokonalosti či nedokonalosti, o kráse či nekráse. První stupeň proto nepotřebuje kritérium. Zde všechno závisí na svobodném subjektivním vkusu a volbě, nestanoví se ještě podstata krásna. Právě na tomto stupni nepodněcuje člověka žádný zájem, nesvazuje ho žádná jiná podmínka než osobní pocit „líbí se“. Tento pocit má velkou svobodu volby. Kantova teorie se tak v otázce krásna zastavila právě na tomto prvním stupni, nedospěla ke druhému stupni poznání. Na druhém stupni poznání krásna probíhá hodnocení, k němu je zapotřebí jak poznání podstaty krásna, tak i uplatnění jeho kriteria, které nacházíme v dokonalosti. Na tomto stupni končí veškeré kolísání, relativismus a subjektivismus; do popředí vystupuje podstata krásna v podobě dokonalosti, což je též jeho kritérium, vyvozené z praxe.

Společnost a genius. – Společnost mívá o krásnu vypracováno svoje mínění, které často obsahuje pouze zlomečky pravdy, někdy čistou pravdu; může však být také mylné. Pokud jde o genia, jeho názor se často neshoduje s názorem společnosti, neboť genius společnost posunuje vpřed a rozvíjí. Společnost za ním zůstává, a teprve po určité době dospěje k tomu, co genius řekl již mnohem dříve. To ovšem neznamená, že by genius byl nezávislý na společnosti a na těch životních podmínkách, ve kterých se nachází. Zde probíhá dvoustranné vzájemné působení: společnost plodí a živí genia, a genius, zrozený v lůně společnosti, přispívá k pokroku společnosti.

(Přel. L. Nový)

Igor Valentinovič Byčko

K OTÁZCE LENINSKÉHO PŘÍSTUPU K HISTORICKOFILOZOFICKÉMU BĀDÁNÍ*

V polemice s E. Dühringem o povaze principů systému poznání B. Engels napsal: „Principy nejsou východiskem zkoumání, nýbrž jeho konečným výsledkem; neaplikují se na přírodu a na lidské dějiny, ale abstrahují se z nich; příroda a říše člověka se neřídí principy, naopak principy jsou jen potud správné, pokud se shodují s přírodou a dějinami. To je jediné materialistické pojetí věci...“¹ Na dílech klasiků

* Jde o příspěvek profesora Kijevské univerzity, vedoucího katedry dějin filozofie, který byl přednesen na zasedání katedry m.-l. filozofie FF UJEP v květnu 1961.

¹ Engels, B.: *Anti-Dühring*. In: Marx, K.-Engels, B.: *Spisy* 20. Praha, Svoboda 1966, s. 27.

marxismu-leninismu samých lze dobře sledovat, jak se v nich uvedená teze B. Engelse realizuje: Pokaždé, když K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin konstatovali nějakou základní charakteristiku objektivní skutečnosti, převáděli daný poznatek na metodologický princip poznání téže skutečnosti. Tak například objev materialistického chápání dějin, odhalující kvalitativní specifickou sociálního, historického bytí (tímto objevem začíná ve skutečnosti marxismus), našel svou metodologickou podobu v jednom z hlavních principů dialektickomaterialistické teorie poznání, v principu historismu. K. Marx a B. Engels podtrhují univerzální charakter tohoto principu, když v Německé ideologii zdůrazňují: „Známe jen jednu vědu, vědu historickou.“² Základním nedostatkem „tradičního“ (předmarxistického) chápání dějin a jeho metodologických explikací byla, jak známo, redukce historického procesu na časovou následnost jeho výsledků, což vedlo ke ztrátě toho nejpodstatnějšího – aktivu tvůrčího, činného charakteru historického bytí. „Tak zvané objektivní dějepisectví záleželo právě v tom, že pojímalo dějinné poměry oddělené od činnosti.“³

V souvislosti s analýzou historickofilozofického zkoumání označuje princip historismu takový přístup k hodnocení idejí toho či onoho myslitele, který přihlíží k tzv. „životní houževnatosti“ (činné praktickému vlivu) analyzované ideje v minulosti i v současnosti, a nevychází jen z faktu její „chronologické vzdálenosti“ od doby současné. Jako příklad může v tomto ohledu posloužit Leninova kritika V. M. Černova, který obviňoval B. Engelse z „neznalosti nejnovější filozofie“ na základě toho, že v roce 1888 Engels zařadil mezi filozofy popírající poznatelnost světa I. Kanta a D. Huma, ale nikoliv V. Cohena, F. Langeho, A. Riehla a další. V. M. Černov má smůlu v tom, říká Lenin, že uvedení „novější“ filozofové, i když žili po Kantovi a Humovi, nepřinesli nic nového, pouze se „pokoušeli oživit mrtvolu dávno vyvrácených učení Kanta a Huma“. „Bodry pan Černov,“ poznamenává V. I. Lenin, „nepochopil, že Engels právě svou úvahou autoritativní (pro machismus) zmatené profesory vyvrací!“⁴ Ne nadarmo sám V. I. Lenin věnuje úvod k Materialismu a empiriokriticismu důkladnému kritickému rozboru filozofických názorů G. Berkeleyho, který žil před dvěma stoletími, poukazuje na to, že tento dávno zemřelý filozof byl namnoze důslednější a originálnější než žijící a v tu dobu mimořádně „módní“ Avenarius, Mach a další. Jinak řečeno, Berkeley se na začátku 20. století ukazuje být současnějším než Mach a Avenarius; především proto se V. I. Lenin jako s živým potýká s Berkeleym a machisty uvádí jako jeho epigony. Ve stati O významu bojovného materialismu Lenin ukazuje, že kritika náboženství u představitelů francouzského materialismu 18. století je současnější než některé ateistické práce z počátku 20. let. „Bystrá, živá, s nadáním napsaná publicistická díla starých ateistů 18. století, vtipně a otevřeně útočící na panující tmářství, budou veskrze tisíckrát vhodnější k probuzení lidu z náboženského spánku než to nudné, suché omílání marxismu, nedoložené téměř žádnými dovedně vybranými fakty, které převládá v naší literatuře a které (není proč to skrývat) často marxismus zkrešluje.“⁵

S poukazem na odlišnost pojmů „současnost“ a „chronologická shoda s přítomností“⁶ marxisticko-leninský princip historismu zároveň přihlíží k organické spojitosti idejí a teorií s jejich historickou epochou. Každá skutečně hluboká koncepce (včetně koncepcí filozofických) vždy přesahuje rámec své doby, přežívá mnohá staletí a dokonce i tisíciletí (jako například názory takových antických myslitelů, jakými byli Demokritos, Platon, Aristoteles a další). Nicméně žádná taková koncepce nemůže „přežít“ svou dobu v nezměněné podobě – nevyhnutelně se přitom určitým způsobem proměňuje; v opačném případě se „neuchytí“ v novém kulturně historicko-

² Marx, K. - Engels, B.: *Německá ideologie*. In: *Spisy* 3. Praha, SNPL 1958, s. 32.

³ Tamtéž, s. 53.

⁴ Lenin, V. I.: *Materialismus a empiriokriticismus*. In: *Sebrané spisy* 14. Praha, SNPL, 1954, s. 253.

⁵ Lenin, V. I.: *O významu bojovného materialismu*. In: *Sebrané spisy* 33, Praha, SNPL, 1955, s. 228.

⁶ Dnes (v chronologicky přítomném čase) na nejrůznějších místech Země existují národy a rasy, kde vládnou feudální (či dokonce ještě prvobytné pospolné) společenské vztahy. Ale je možné proto označit feudální (a tím spíše prvobytnou) společnost za současnou?

kém klimatu a bude v něm zcela „cizorodým“ tělesem, tudíž také nebude schopna hrát v tomto klimatu žádnou podstatnou praktickou úlohu. A proto V. I. Lenin, když doporučoval vydávat ateistické spisy francouzských materialistů 18. století, současně upozorňoval na nezbytnost „zkrátit je a opatřit krátkými doslovy, v nichž by bylo připomenuto, jaký pokrok ve vědecké kritice náboženství udělalo lidstvo od konce 18. století, a kde by byla uvedena příslušná díla z poslední doby“.⁷

Translace toho či onoho myšlenkového obsahu do nového kulturně historického kontextu je v zásadě možná díky té specifické vlastnosti textu (uměleckého, vědeckého, filozofického aj.), kterou známý sovětský literární vědec M. M. Bachtin nazývá polyfonií (mnohohlasem). Slovo v jazykovém kontextu, říká k této věci M. M. Bachtin, „je zaměřeno na svůj předmět jako každé jiné slovo, ale přitom každé tvrzení o předmětu je budováno tak, aby kromě svého předmětného významu polemicky udeřilo cizí, tematicky stejné slovo, cizí tvrzení o též předmětu. Slovo, zacíleno ke svému předmětu, se střetává v předmětu samém s cizím slovem. Samo cizí slovo není reprodukováno, pouze se vyrozumívá, ale celá struktura řeči by byla naprosto jiná, nebýt této reakce na vyrozumívající se cizí slovo.“⁸

Jinak řečeno, v jakémkoli jazykovém kontextu kromě předmětného významu, skutečně formulovaného autorem textu, je vždy obsaženo určité množství významů daných nikoli fakticky, ale existujících potenciálně jako možnost přisuzovat různý obsah autorově myšlence. Právě přítomnost takového významového okruhu možnosti, obklopujícího daný (skutečný) autorský kontext, posloužilo K. Marxovi a B. Engelsovi jako objektivní předpoklad pro dialektickomaterialistické „přečtení“ idealistického textu Hegelova a antropologickomaterialistického textu Feuerbachova.

Samozřejmě, sám fakt přítomnosti určitého množství významových možností v textu (zejména filozofickém) nerealizovaných autorem ještě nepředpokládá konkrétní směr, v němž budou zmíněné možnosti (a které z nich přesně) nakonec realizovány. Existence těchto možností je pouze objektivním vyjádřením specificky sociální časové struktury jazykového textu.⁹ Jako reálné determinanty, jejichž působením dochází k přeměně těch či oněch zmíněných možností ve skutečnost, se projevují objektivní okolnosti konkrétní sociálně historické situace (charakter sociálních vztahů, třídní boj atd.). Tak dialektickomaterialistické „přečtení“ hegelovské filozofie mělo jako své reálné předpoklady celý komplex okolností sociálně historických (první vystoupení dělnické třídy – povstání lyonských tkalců, chartistické hnutí aj.), přírodovědeckých (objevení zákona o zachování a přeměně energie, objev buněčné stavby živých organismů, Darwinova teorie) a teoretických (dialektické myšlenky německé klasické filozofie). Je však známo, že materialistická dialektika K. Marxe a B. Engelse nebyla jediným „pokračováním“ Hegelovy filozofie (jediným uskutečněním samotným Hegelem nerealizovaných možností jeho teorie). Současně s Karlem Marxem a Bedřichem Engelsem, ale jiným způsobem navazují na Hegela starohegelovci, mladohegelovci, P. Proudhon, S. Kierkegaard; v 60. letech 19. století vzniká angloamerické novohegelovství (F. Bradley, J. Royce), na něž navazují ve 20. století Bosanquet, Collinwood aj.; ve 20. století vznikají tak specifické interpretace Hegelovy filozofie, jakými bylo novohegelovství německé (iracionalistická dialektika P. Kronera, S. Marcka, „tragická“ dialektika A. Lieberta), italské („aktualismus“ B. Croceho, G. Gentileho), francouzské („existencializované“ hegelovství J. Wahla, J. Hypolita, A. Kojěva, ad.), „neoracionalismus“ skupiny filozofujících přírodovědců a matematiků, kteří se sjednotili roku 1947 v Curychu kolem časopisu *Dialectica* (F. Gonséth, G. Bachelard aj.). S výjimkou marxismu jsou všechny jmenované interpretace Hegela idealistické, tj. nepřavdivé z hlediska objektivní pravdivosti svého obsahu. To však neznamená, že se v nich nefixovaly jisté reálné okolnosti (stránky, momenty) dialekticky si odporující, mnohostranné poznávací a zejména společensko-

⁷ Lenin, V. I.: Tamtéž, s. 228.

⁸ Bachtin, M. M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha, Čs. spisovatel 1971, s. 263–264.

⁹ Sociální čas, jak známo, zahrnuje do své struktury jako aktivní determinanty nejen přítomnost (jako přírodní čas), ale také budoucnost a minulost. Autorem nerealizované možnosti představují někdy ve struktuře sociálního času textu aktivní determinanty minulosti, schopné působit na směr přetvoření textu (budoucnost) v součinnosti s charakteristikami sociálně historické situace (přítomnost).

historické situace. Vždyť podle známého výroku V. I. Lenina „filozofický idealismus je jen nesmysl z hlediska materialismu hrubého, jednoduchého, metafyzického. Napopak z hlediska dialektického materialismu je filozofický idealismus jednostranné, upřílišněné, überschwengliches (Dietzen) rozvinuté (nafukování, nabubrování) jednoho z rysů, stránek, momentů poznání v absolutno, odtržené od hmoty, od přírody, a zbožštěné,“ absolutně „zakotvené v třídním zájmu vládnoucích tříd“.¹⁰ Právě proto idealistická „přečtení“ Hegela (stejně jako idealistická a metafyzicko-materialistická „přečtení“ Kanta, Spinozy, francouzských materialistů 18. století – marburské a bádenské novokantovství, pozitivismus, vulgární materialismus, „naturalismus“ aj.) nejsou výsledkem voluntaristického (subjektivně libovolného) „výběru“ jedné z možností tím nebo oním myslitelem, možností, obsažených ve filozofickém odkazu minulosti. Takový výběr je determinován jak obsahem takových možností, tak i složitým, dialekticky rozporným komplexem společenskohistorických (především třídních) faktorů té epochy, v níž se výběr uskutečňuje. Proto ne náhodou klasikové marxismu-leninismu věnují ve svých pracích velkou pozornost analýze jak tendenci obsažených ve filozofických učeních (idealistických i materialistických) myslitelů minulosti, tak reálných společenskohistorických podmínek, za nichž se tyto tendence (možnosti) vtělují do nových filozofických učení a teorií.

Zakladatelé marxismu-leninismu přitom všemožně zdůrazňovali značnou teoretickou hodnotu nejen materialistických, ale také idealistických filozofických názorů minulosti pro vědecké historickofilozofické bádání, neboť, jak napsal V. I. Lenin, „když jeden idealista kritizuje základy idealismu jiného idealisty, má z toho vždycky zisk materialismus“.¹¹

V této souvislosti bych chtěl poukázat na zakreslující charakter buržoazní kritiky marxisticko-leninského principu stranickosti filozofie, a zejména na projevy tohoto principu v marxistickém studiu dějin filozofie. Buržoazní kritika se obvykle snaží vykládat princip stranickosti jako zjednodušující tendenční „zaškatlukování“ veškerého bohatství historickofilozofického poznání do „černobílého“ schématu „materialismus – idealismus“ (bez polotónů a odstínů). Teoretická neudržitelnost a politická reakčnost této buržoazní falzifikace se stává očividnou, zaměříme-li se na ta díla klasiků marxismu-leninismu, v nichž se podává historickofilozofická analýza. Tak např. ve Filozofických sešitech V. I. Lenina přesvědčivé dokazuje jednostrannou tendenčnost idealistické interpretace historickofilozofického dědictví. Když konspektoval Hegelovy Přednášky o dějinách filozofie, doložil Lenin tuto tendenčnost na příkladě Hegelova hodnocení Aristotelovy filozofie: „Hegel docela zručal kritiku platonovských ‚idejí‘ u Aristotela“; „Aristoteles tak uboze uvádí boha proti materialistovi Leukippovi a idealistovi Platónovi. U Aristotela je tu eklekticismus. A Hegel zakrývá tu slabost kvůli mystice“; „Je tu zastřeno vše, co říká proti Platónovu idealismu v podstatě!! Zvláště je zastřena otázka existence vně člověka a lidstva!!! = otázka materialismu!“; „Je odporné číst, jak Hegel vychvaluje Aristotela za ‚vpravdě spekulativní pojmy‘ (..) rozmazává zřejmě všechny body Aristotelova kolísání mezi idealismem a materialismem!!!“; „Idealista zaplňuje skulinu vedoucí k materialismu“; „Vytáčka z materialismu“; „Hegel zakrývá slabiny idealismu“; „Ukázka idealistického překrucování idealisty! Padělání Aristotela na idealistu 18.–19. století!“¹² atd., atd. Ve výčtu podobných hodnocení by bylo možno pokračovat dále, avšak i to, co jsme tu uvedli, dostatečně dokazuje tendenčnost idealistické, nikoli dialekticko-materialistické stranickosti.

Na rozdíl od Hegelova idealisticky jednoznačného „přečtení“ Aristotelovy filozofie Lenin zdůrazňuje nejednoznačnost pozice antického myslitele – odtud specificky „dvojaký“ (opravdu dialektický) způsob hodnocení této pozice: „Velmi charakteristická a hluboce zajímavá je (na počátku Metafyziky) polemika s Platónem a ‚rozpačité‘, ve své naivitě rozkošné otázky a pochyby o nesmyslnosti idealismu. A to vše v nejbezradnějším smatku kolem základního, pojmu a jednotlivého.“ „Není pochyby o objektivnosti poznání. Naivní víra v sílu, moc, objektivní pravdivost poznání. A naivní zmatenost, bezmocně žalostná zmatenost v dialektice obecného a jednotli-

¹⁰ Lenin, V. I.: *Filozofické sešity*. SNPL, Praha 1953, s. 322.

¹¹ Tamtéž, s. 256.

¹² Tamtéž, s. 255, 256, 259–262.

¹³ Tamtéž, s. 295–297, 300.

vého – pojmu a smyslově vnímatelné reality jednotlivého předmětu, věci, jevu.“ „Není pochyby o realitě vnějšího světa. Člověk se plete právě v dialektice obecného a jednotlivého, pojmu a počítku etc., podstaty a jevu etc.“ „Kniha 13, kapitola 3, řeší tyto potíže skvěle, přesně, jasně, materialisticky (...). Autor se však tohoto hlediska nedrží důsledně.“ Hlavní pozornost ve svém rozboru Aristotelovy filozofie věnuje Lenin nikoli jejímu „mrtvému“ obsahu, jenž byl kanonizován filozofickou reakcí, nýbrž těm tendencím (možnostem) Aristotelova učení, které dovolují vyjít za hranice idealismu a vytvářejí předpoklady pro jeho materialistické přečtení. V této souvislosti Lenin obzvlášť upozorňuje na sveráznou „polyfonii“ Aristotelova myšlení, vystupující jako „otázka, hledání“, bez níž by toto jeho myšlení bylo opravdu jen tím scholastickým aristotelickým, který po mnohá staletí utiskoval živé tvůrčí myšlení. „Z Aristotelovy logiky,“ poznamenává Lenin, „udělali mrtvou scholastiku vyhodivše všechno hledání, kolísání, způsoby kladení otázek. Právě způsoby kladení otázek byly u Řeků něco jako pokusné systémy, naivní různost mínění, obražející se skvěle u Aristotela.“¹⁴ S důrazem na tyto aspekty Aristotelovy filozofie formuluje Lenin obecný závěr: „To ovšem je idealismus, ale je objektivnější a odlehlejší, obecnější než idealismus Platónův, a proto v přírodní filozofii častěji = materialismus.“¹⁵

„Polyfonnost“ Aristotelovy filozofie našla později – ve středověku – specifický výraz v boji materialismu a idealismu, averroismu a tomismu (Aristotela ve scholastické interpretaci). A v novější době se různé idealistické tendence Stagifana staly součástí vlivných proudů současné buržoazní filozofie (novotomismus, platónské vlivy u mladého Husserla a Poppera), což znovu potvrzuje nezbytnost studia filozofického odkazu Aristotelova (a jiných antických myslitelů) pro formulování vědeckých principů kritiky současné buržoazní filozofie.

Při konkretizaci metodologického významu principu stranickosti pro studium dějin filozofie formuloval Lenin svůj výrok o kritice „zleva“ a „zprava“, který se stal známým především v souvislosti s analýzou Kantovy filozofie. „Machisté,“ píše Lenin, „kritizují Kanta za to, že je přesnější materialistou, my jej kritizujeme, že není dost materialistou. Machisté kritizují Kanta zprava, a my – zleva.“¹⁶

Tohoto přístupu Lenin široce využívá v boji proti buržoazním koncepcím, a to v Materialismu a empiriokriticismu a v dalších pracích. Když např. analyzuje pozici H. Helmholtze, zmiňuje se o tom, jak ji hodnotili Feuerbachův stoupenec Rau a „imanentista“ Leclair. Oba Helmholtze kritizují pro nedůslednost, avšak Rau „odmítá hieroglyfický nebo symbolický materialismus, nebo polomaterialismus Helmholtzův jménem důsledného materialismu Feuerbachova. Idealista Leclair (...) obviňuje také Helmholtze z nedůslednosti, z kolísání mezi materialismem a spiritualismem (...). Ale pro Leclaira je teorie symbolů ne málo materialistická, nýbrž příliš materialistická.“¹⁷ Analogické srovnání Engelsova a Schuppeho hodnocení E. Dühringa vede Lenina k závěru, že „W. Schuppe, Machův učitel a spojenec, vytýkal Dühringovi roku 1878 ‚snový idealismus‘ v odvetu za slůvko ‚snový idealismus‘, které Dühring zavedl proti všem idealistům. Pro Engelse je tomu právě opačně! Dühring je nedostí vytřvalým, jasným a důsledným materialistou.“¹⁸ Princip kritiky „zprava“ a „zleva“ Lenin uplatňuje rovněž při rozboru názorů Dietzgena, Ostwalda aj. Popsaný přístup se jak vidno neomezuje na prosté konstatování rozdílu hodnocení z pozice materialismu a idealismu; jde o tvůrčí, efektivní metodu, která, jak to dosvědčují uvedené příklady, umožňuje hledat a zaměřovat se na nové.

Princip stranickosti se tedy z hlediska své metodologické funkce ukázal být stěžejním i pro historickofilozofické bádání, neboť principům a metodám tohoto zkoumání dodává praktický společenský význam, kritičnost (vystupující v organickém spojení s přísnou objektivností), aktuálnost a pronikavě současně vyznění.

(Přel. H. Bretfeldová)

¹⁴ Tamtéž, s. 296.

¹⁵ Tamtéž, s. 256.

¹⁶ Tamtéž, s. 256.

¹⁷ Lenin, V. I.: *Materialismus a empiriokriticismus*. In: *Sebrané spisy 14*, s. 325.

¹⁸ Tamtéž, s. 100.

